

Урба С.І.,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки підприємства,

Львівський національний університет імені Івана Франка

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто та узагальнено наявні науково-теоретичні підходи до визначення категорії «економічна безпека». Розроблено структурно-функціональну модель поєднання і взаємодії усіх елементів економічної безпеки держави. Обґрунтовано необхідність формування ефективної та дієвої системи економічної безпеки, яка виступатиме гарантом захисту національних економічних інтересів від реальних і потенційних загроз.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, система, система економічної безпеки.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальних викликів економічна безпека є визначальним фактором забезпечення умов реалізації національних інтересів, спроможності держави долати економічні кризи під час зовнішньої агресії. Саме тому на підставі дослідження сучасних поглядів про стан економічної безпеки особливо актуальним є формування теоретико-методологічних та практичних аспектів розроблення системи економічної безпеки України в контексті матеріального підґрунтя та квінтесенції функціонування національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в економічній науці відсутнє єдине універсальне визначення сутності та структури економічної безпеки, що зумовлює використання різних підходів до її розуміння не лише в наукових колах, а й у державних органах влади. Велика кількість визначень економічної безпеки негативно впливає на формування концептуальних засад системи економічної безпеки держави.

Дослідження системи економічної безпеки держави висвітлено в наукових публікаціях О.І. Вівчар, О.С. Власюка, Т.Г. Васильціва, Я.А. Жаліла, О.М. Ляшенка, В.П. Мартинюка, Г.А. Пастернак-Таранушенка, С.І. Пирожкова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на значний доробок фахівців у галузі формування системи економічної безпеки держави, недостатньо вирішеними залишаються питання щодо визначення сутності категорії економічної безпеки, переліку її структурних підсистем та елементів, а також необхідності розроблення структурно-функціональної моделі поєднання і взаємодії усіх елементів економічної безпеки держави.

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі вітчизняних і зарубіжних підходів до визначення суті поняття «економічна безпека», а також формування системи економічної безпеки держави як структурно-функціональної моделі поєднання і взаємодії усіх її елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток соціально-економічної думки ще з давніх часів підтверджує актуальність проблеми безпеки, яка сприймалася як найважливіший складник соціальної структури починаючи з індивіда. В античній філософії ставилася проблема взаємозв'язку

безпеки з господарськими і політичними відносинами, робилася спроба розкрити її роль у суспільному житті [9]. Безпека трактувалася як захист держави та її громадян від різного роду загроз, які зазвичай пов'язували з проявом недоброзичливості та злої волі надприродних сил [16].

Особливе місце серед різних видів безпеки (політичної, інформаційної, екологічної, науково-технологічної) посідає економічна безпека. Це пояснюється, насамперед, тим, що без економічного забезпечення не можуть бути повною мірою досягнені усі інші види безпеки.

У світі вперше поняття «економічна безпека» було застосоване президентом США Т. Рузвельтом у 1934 р., який створив федеральний Комітет з економічної безпеки у зв'язку з необхідністю державного втручання в економічне життя країни. Це було зумовлено також кризовими явищами в національній та світовій економіці, які впливали на необхідність забезпечення економічної безпеки. У 1985 р. було визначено офіційний статус терміну «економічна безпека» і зазначено, що необхідно сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки для соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни.

Тривалий період економічна безпека була предметом розгляду переважно західними вченими. У бізнес-словнику вона трактується як стан наявності стабільного джерела фінансових доходів, які дають змогу забезпечувати стандарти життя суб'єкта сьогодні і в найближчому майбутньому [17]. При цьому на відміну від попередніх визначень тут економічна безпека вже не розглядається лише з позиції захисту від загроз.

У вітчизняних наукових колах поняття «економічна безпека» вперше було представлено Г. Пастернак-Таранушенка в 1994 р. Розглядаючи економічну безпеку як складову частину національної, автор стверджує, що це наймолодша з наук про безпеку держави, яка зародилася на підґрунті необхідності забезпечення державності за рахунок використання відповідних заходів та засобів, що покликані надати стабільність стану держави попри економічний тиск, який здійснюється ззовні або зсередини [12, с. 23].

Такої ж позиції дотримується О. Власюк, який, використовуючи науковий підхід, стверджує, що економічна безпека має розглядатися як складна поліструктурна наука, яка за аналогією з безпекою екологічних, біологічних, технічних систем тощо є наукою про безпеку, тобто «життєздатність» соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство) [3, с. 45].

На сучасному етапі розвитку потреба забезпечення економічної безпеки в системі національної безпеки набуває особливого значення. Важливість економічної безпеки як основного складника національної безпеки та її вплив на макроекономічну стабільність держави зростають разом із трансформаціями національно-державних процесів.

За своєю структурою економічна безпека держави характеризується певною складністю, дослідження якої дає змогу виокремити три найважливіших складника:

– економічну незалежність, яка не характеризується абсолютним змістом. Ураховуючи світовий розподіл праці, який формує взаємозалежний характер відносин національних економік, саме економічна незалежність розглядається як можливість контролю державою національних ресурсів, досягнення рівня ефективного виробництва якісної продукції, який створить умови для участі у світовій торгівлі, корпоративних зв'язках та в обміні результатами науково-технічних досягнень;

– стабільність і стійкість національної економіки, що передбачає корегування та підтримку впливів, здатних дестабілізувати економічну ситуацію, створення гарантій та умов для активізації підприємництва, захист усіх форм власності та господарювання;

– здатність до саморозвитку і прогресу, що є актуальним для розвитку сучасного світу в умовах глобалізації.

На думку вітчизняних науковців І. Білько та В. Шлемко, «економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави» [6, с. 8].

Цікавим і ґрунтовним є підхід Я. Жаліло, який економічну безпеку країни визначає «як складну багатofакторну категорію, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення для збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілюючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [7, с. 15]. У цьому контексті автор спрямовує увагу передусім на захист безпеки держави за умов інтеграції економіки України у світовий економічний простір.

Дещо дотичним та більш ґрунтовнішим в умовах мінливості міжнародної політичної й економічної ситуацій та захисті національних економічних інтересів є дослідження С. Пирожкова, з позиції якого «економічна безпека – це сукупність умов, за яких країни зберігають свої економічні інтереси; задовольняють у довгостроковому періоді потреби суспільства і держави; генерують інноваційні зрушення в економіці для забезпечення стабільного економічного розвитку; протистоять зовнішнім економічним загрозам та повністю використовують національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці» [13, с. 14]. На нашу думку, таке твердження сьогодні набуває актуальності, оскільки економічну безпеку варто розглядати не лише як стан захищеності національних інтересів, наявність інструментів впливу на економічні процеси для гарантування добробуту в довгостроковому періоді, а й забезпечення конкурентних переваг на світовому ринку.

Варто відзначити підхід Л. Абалкіна, який визначав економічну безпеку як певний стан наявної економічної системи, що дає їй можливість динамічного розвитку, коли держава має можливість розробляти та втілювати в життя незалежну економічну політику [1, с. 3]. Крім того, її забезпечення розглядають як одну з гарантій незалежності країни, умову її стабільності та ефективної життєдіяльності суспільства.

Досліджуючи феномен економічної безпеки, американські вчені стверджують, що вона повинна відповідати таким двом умовам:

1) збереження економічної самостійності країни, її здатності у власних інтересах приймати рішення, що стосуються розвитку економіки у цілому;

2) збереження вже досягнутого рівня життя населення і можливості його подальшого підвищення [19, с. 34].

Г. Маховскі сформував достеменні вимоги, відповідно до яких економічна безпека повинна забезпечувати досить високу міру незалежності від стратегічних партнерів, тобто тих, які потенційно можуть впливати на політичні рішення, які будуть неприйнятні з комерційного погляду [18, с. 42].

Отже, поняття «економічна безпека» характеризується складною внутрішньою структурою. Загальним недоліком усіх зазначених підходів є відсутність комплексного підходу до всієї сукупності взаємопов'язаних елементів економічної безпеки. Економічна безпека – це не лише стан захищеності національних інтересів, а й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів, розвитку вітчизняної економіки, підтримку соціально-політичної стабільності суспільства.

Законом України «Про основи національної безпеки України» № 39 від 19 червня 2003 р. економічну безпеку як складник національної безпеки визначають як захищеність життєво-важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах науково-технічної та інноваційної політики, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності у разі виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [8].

У Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України від 02.03.2007 економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [10].

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013, економічна безпека розглядається як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [11]. Слід зазначити, що в нових методичних рекомендаціях під час трактування економічної безпеки змінено акцент її характеристик від задоволення потреб особи, сім'ї, суспільства та держави в напрямках забезпечення конкурентоспроможності на світовій арені та здатності до сталого і збалансованого зростання національної економіки. Така зміна вектора економічної політики зумовлена переходом України в нову історичну епоху, пов'язану з Революцією гідності та появою можливості побудувати нову державу на принципах сталого розвитку, верховенства права, захисту прав людини, демократії, солідарності, належного врядування. Це й зумовило розроблення проекту Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 р., яка визначає цілісну систему стратегічних та операційних цілей переходу до інтегрованого економічного, соціального та екологічного розвитку держави до 2030 р.

Досліджуючи систему економічної безпеки держави, слід зазначити, що в останні роки неодноразово робилася спроба вчених прослідкувати генезу поняття «система». Так, система розглядається як сукупність розташованих у визначеній послідовності, у відповідному визначеному порядку елементів, яка має інтеграційні властивості (Д.М. Жиліна, Н.І. Кондаков, Д.П. Горський); сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням, або будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [2].

У процесі дослідження системи багато науковців відзначають для неї наявність цілісності як невід'ємної характеристики (властивості). Доречним у цій позиції є підхід В.Н. Садовського, який трактує систему як упорядковану певним чином безліч елементів взаємопов'язаних між собою й які утворюють деяку цілісну єдність [14].

Розглядаючи економічну безпеку як систему на теоретичному рівні, слід відзначити, що тут основними завданням є визначення поняття «система економічної безпеки». Проведений аналіз широкого спектру наукових досліджень учених і фахівців цієї актуальної проблематики показав відсутність єдності поглядів у визначенні дефініції «система економічної безпеки».

Система економічної безпеки характеризується цілою низкою властивостей, таких як стійкість, адаптивність, інерційність, кумулятивність, незалежність, здатність до саморозвитку, цілеспрямованість, суперечливість, керованість, стохастичність. У результаті їх дослідження і доповнення можна стверджувати, що ця категорія є поліструктурною і багатоаспектною [4].

Мета системи забезпечення економічної безпеки полягає у підтриманні нормального функціонування економіки, виявленні загроз та вжиття адекватних заходів щодо їх відвернення та нейтралізації, захисті економічних інтересів особи, суспільства, сім'ї, держави, здійсненні соціально спрямованої економічної політики [4].

Слід зазначити, що система забезпечення економічної безпеки повинна відповідати таким основним вимогам:

- функціонування в межах, визначених законом;
- забезпечення надійного захисту національних інтересів;
- прогнозування і своєчасне відвернення загроз економічній безпеці;
- ефективне функціонування як у звичайних, так і в надзвичайних умовах;

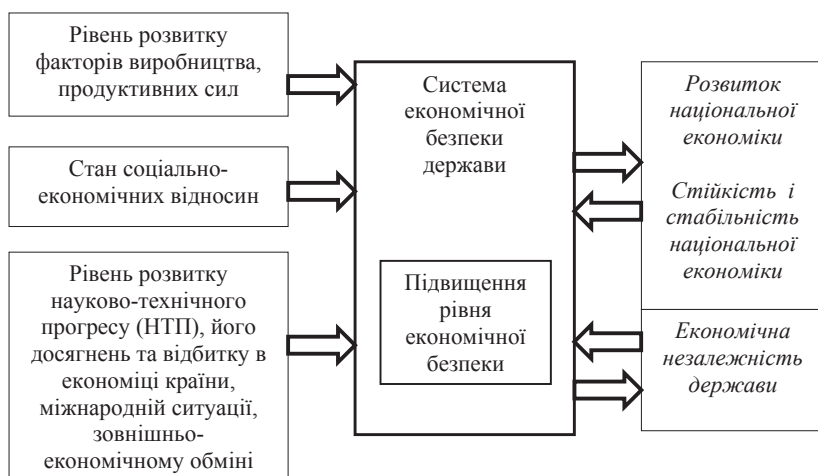

Рис. 1. Система економічної безпеки держави в контексті матеріального підґрунтя та квінтесенції функціонування національної економіки [5]

- наявність чіткої структури і функціональне розмежування органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади;
- відкритість і гласність у необхідних межах щодо діяльності відповідних органів, що входять у зазначену систему [6].

Система економічної безпеки держави в контексті матеріального підґрунтя та квінтесенції функціонування національної економіки наведена на рис. 1.

Економічна безпека держави залежить і взаємозумовлена станом економічних відносин, рівнем розвитку продуктивних сил (для стимулювання розширеного відтворення, підвищення економічної незалежності країни, рівня доходу і життя громадян), НТП та рівнем його використання у різних сферах національної економіки. У разі економічного спаду в державі відбувається скорочення здатності витримувати всі навантаження, зменшення можливостей протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам, негативним впливам на національне господарство.

Основою для сталого розвитку, економічного зростання країни, забезпечення економічної незалежності держави тощо є створення і реалізація системи економічної безпеки держави та розроблення превентивних і реактивних заходів забезпечення відповідного рівня економічної безпеки на всіх рівнях господарювання, здійснення комплексної оцінки рівня економічної безпеки.

Досягнення стратегічних цілей відбувається у разі розроблення й упровадження дій, засобів захисту економічних інтересів усіх суб'єктів, тобто засоби державного рівня повинні включати всі інструменти для досягнення цілей нижніх рівнів. Усі суб'єкти соціально-економічної діяльності мають право і змогу захисту власних інтересів через реалізовані норми суспільного життя (правові й економічні, політичні та моральні).

На рис. 2 наведено структурно-функціональну модель поєднання і взаємодії усіх елементів економічної безпеки держави.

Слід зазначити, що система економічної безпеки держави включає такі види підсистем:

- 1) підсистема цілей, що поєднує цілі функціонування системи економічної безпеки держави та її структурних елементів, завдань забезпечення економічної безпеки;
- 2) об'єкти системи економічної безпеки держави – економічні ресурси і фактори виробництва, готова продукція, доходи в усіх формах тощо;
- 3) суб'єкти системи економічної безпеки держави – учасники економічних відносин (фізичні й юридичні особи), державні органи управління;

4) підсистема забезпечення економічної безпеки держави: дії та заходи, що проявляються у ході побудови і реалізації системи державного регулювання.

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження визначено, що реалізація системи економічної безпеки держави повинна відбуватися завдяки:

- виявленню різних видів загроз, ризиків, чинників, які негативно впливають на рівень економічної безпеки держави;
- формулюванню завдань і визначенню цільових пріоритетів, зокрема формуванню надійної сукупності заходів для забезпечення економічної безпеки у напрямі гарантування національної безпеки держави. Розроблення завдань повинно здійснюватися відповідно

до стратегічних системоутворюючих цілей, принципів забезпечення економічної безпеки держави;

– розподілу функцій системи економічної безпеки держави, ідентифікації, моніторингу та аналізу загроз економічній безпеці;

– розробленню та застосуванню заходів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки держави, нейтралізацію внутрішніх та зовнішніх загроз, соціального захисту населення, а також підготовки законодавчих та інших нормативно-правових актів з метою забезпечення економічної безпеки держави.

Реалізація визначених дієвих заходів створить умови для формування та реалізації системи економічної безпеки держави, яка виступатиме гарантом національних економічних інтересів.

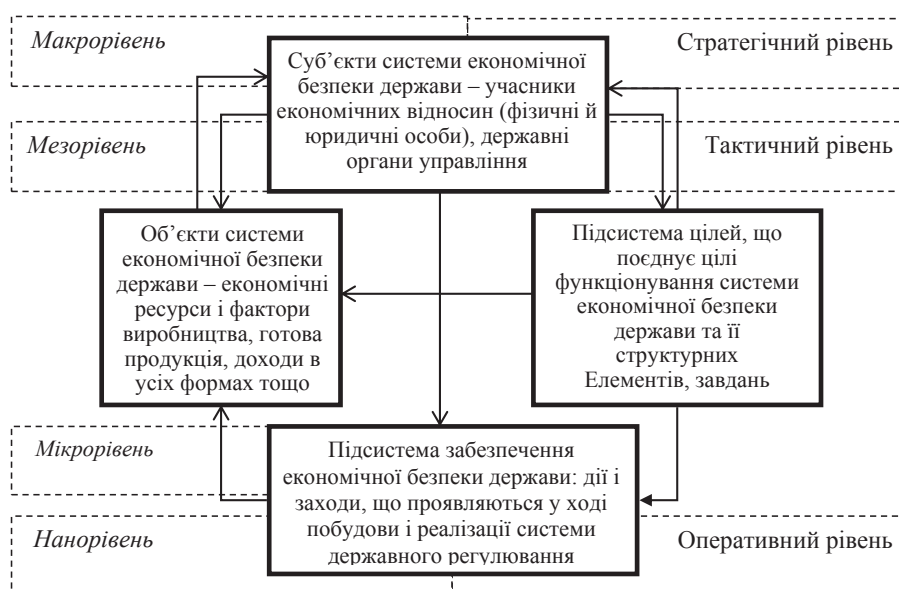

Рис. 2. Структурно-функціональну модель поєднання і взаємодії підсистем у системі економічної безпеки держави (розроблено автором)

Література:

- Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К., 2002. – 1440 с.
- Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
- Ворожухин В.В. Об определении экономической безопасности в условиях глобализации / В.В. Ворожухин // Безопасность бизнеса. – 2014. – № 3. – С. 3–7.
- Гордиенко Д.В. Основы экономической безопасности государства: [курс лекций] / Д.В. Гордиенко. – М.: Финансы и статистика; Инфра-М, 2009. – 224 с.
- Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: [монографія] / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: НІСД. – 1997. – 144 с.
- Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації / Я. Жаліло // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К.: Сатсанга, 2001. – 224 с.
- Закон України «Про основи національної безпеки України» від 18.04.2013 № 221-VII (221-18) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
- История древнего мира / Под ред. И.М. Дьяконова, В.Д. Нероновой, И.С. Свенцицкой. – М., 1982. – Кн. 2. – С. 263; 288–294; 298; 303.
- Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Мінекономіки України № 60 від 2.03.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/.
- Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/file/link/222830/file/1277.TIF>.
- Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / Г.А. Пастернак-Таранушенко; за ред. проф. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.
- Пирожков С.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / С.І. Пирожков. – К.: НІПМБ, 2003. – 42 с.
- Садовский В.Н. Общая теория систем как метатеория / В.Н. Садовский // Вопросы философии. – 1972. – № 4. – С. 78–89.
- Система економічної безпеки держави / За заг. ред. д. е. н. проф. А.І. Сухорукова; Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: Стило, 2010. – С. 366–394.
- Экономическая безопасность России. Общий курс: [учебник] / Под ред. В.К. Сенчагова; 2-е изд. – М.: Дело, 2005. – 896 с.
- Business Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.businessdictionary.com/definition/economic-security.html>.
- Machovski H. Ost-West Handel: Entwicklung, Interessenlagen. Aussichten / H. Machovski // Aus Politik. Zeitgeschichte. – Bonn. – 1985. – № 5. – P. 39–44.
- Murdoch C. Economic factors as objects of security: Economics security & vulnerability / K. Knorr, F.Trager. – Economics interests & national security. – Lawrence. 2001. – 867 p.

Урба С.И. Система экономической безопасности государства: сущность и особенности формирования

Аннотация. В статье рассмотрены и обобщены существующие научно-теоретические подходы к определению категории «экономическая безопасность». Разработана структурно-функциональная модель сочетания и взаимодействия всех элементов экономической безопасности государства. Обоснована необходимость формирования эффективной и действенной системы экономической безопасности, которая будет выступать гарантом защиты национальных экономических интересов от реальных и потенциальных угроз.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, система, система экономической безопасности.

Urba S.I. The system of the state economic security: subject matter and features of the formation

Summary. Reviewed and summarized existing scientific and theoretical approaches to the definition of the category of “economic security” in the article. The necessity of forming an efficient and effective system of economic security, which will be the guarantor of protection of national economic interests from real and potential threats, is substantiated.

Keywords: national security, economic security, system, system of economic security.